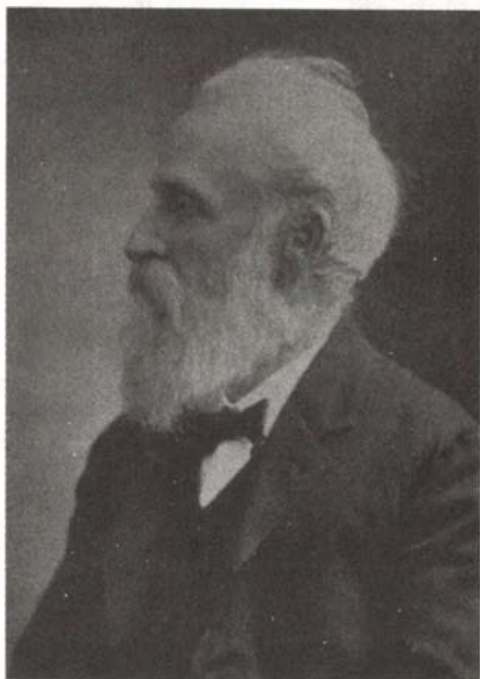

A magyarok a kunoknak a Hesdát magaslatán lévő táborhelyét elfoglalva nagy zsákmányra tettek szert. A fényes győzelem emlékére nevezték el a hegy ezen részét Király-erdejének, s csúcsára a király emlékimolát építtetett a kunoknál talált zsákmányból. Odább, a hegység túlsó oldalán a kunok kezeiből kiszabadított magyar foglyokat letelepítette s fényes templomot építtetett számukra. Az így keletkezett település ma is a Szent László (Tordaszentlászló) nevet viseli.

Szent László király a kunokkal vívott csatája alkalmával egy éjjelen ezen a vidéken pihentette meg kifáradt seregét. A kunok, hogy az üldöző magyarok elől megszabaduljanak, a náluk levő pénzeket eldobálták, arra gondolva, hogy kedves lévén az üldözők előtt a pénz, s amíg azt felszedik, időt nyerhetnek a menekülésre. Szent László király azonban átlátott a kunok ravaszságán, s buzgó imádságában arra kérte az Istent, hogy változtassa át a pénzt kövekké. Imádságára a pénz kővé változott, így lehetővé vált a kunok üldözése és leverése. Innen van Szentlászló határában is az a tömérdek kőpénz, amelyet a Bach-korszak óta a Kolozsvártól a Hesdát völgyén Tordára haladó országút tömítésére is felhasználtak.

Boldizsár Zeyk Imre

Százötven éve született id. Entz Géza

1842. március 29-én, 150 esztendeje született Mezőkomáromban¹ (Lengyel Lujza és dr. Entz Ferenc² negyedik gyermekeként) a magyar állattantudomány világhírű szellemóriása, id. Entz Géza. Édesatyja a kis Géza világrajöttekor éppen tíz éve állott már herceg Batthyány Fülöp szolgálatában, mint uradalmi orvos. Szabad idejében gyümölcs-, szőlő- és zöldségtermesztéssel foglalkozott. A Sió magas partján elterülő kertjükben pompás szőlőparcellák és

¹A mezőföldi falu múltbeli értékeiről bővebben szőlők Mezőkomárom művelődéstörténeti emlékei (Honismeret, 1981. 4. 38–40 old.) című írásomban, melyben röviden érintem id. Entz G. pályáját, s közlöm a tudós 41 éves korában készült arcképfotóját, szülőházának fényképét.

²Pályáját dr. Geday Gusztáv méltatja: *Dr. Entz Ferenc, a modern magyar kertészet megalapítója* (Honismeret, 1980. 6. 41–43. old.)

gyümölcsfák érlelték termésüket. A család följegyzései megörökítették, hogy a gyermek Entz Géza nagyon szeretett kertjükben tartózkodni, szőlőjükbe kijárni, ahol a természet számtalan csodája várta: csillogó hátú, futkározó futrinkák, szállongó lepkék, katicabogarak, melyeket órákig képes volt figyelni. Frivaldszky Imre (a múlt század neves magyar állattantudósa), a család rokona fölfigyelt a kislíú természetszeretetére és a rovarok gyűjtésére buzdította. Később, amikor a fővárosba költöztek, megtanította az állatok és növények preparálására. Entz Géza felnőtt korában gyakran hangoztatta: Frivaldszky Imre példájának és serkentésének köszönhető, hogy természettudós lett.³

1848 szeptemberében a Dunántúlra betört horvát ellenforradalmi haderő egyik utóvédje átvonult Mezőkomáromon is. Feldúlták és kirabolták dr. Entz Ferenc házáat, gyógyszerárát szétszórták. A gyermekeket a falu idős katolikus papjának édesanyjánál helyezték biztonságba. A szabadságharc leverése után az Entz család a fővárosba költözött. Entz Géza ott kezdett el iskolába járni hét éves korában. Gimnáziumi tanulmányait a budai várgimnáziumban s a piaristáknál végezte. 1862-ben a pesti egyetem orvosi karára iratkozott be. Az egyetemi évek alatt az orvostudományon kívül szenvedélyesen foglalkozott botanikával. Gyakran járta a Budai-hegyeket és Pest homokbuckáit, ahonnan ritka növényfajokkal megrakodva tért haza. Gazdag herbáriumot állított össze, amit később a fővárosi tudományegyetemnek adományozott.

A kiegyezés évében, 1867. december 31-én avatták orvosdoktorrá – kitűnő minősítéssel. Am Entz Géza nem lépett sohasem az orvosi pályára, mert rögtön Margó Tivadar⁴ (a magyar darwinista állattan egyik úttörője) mellé került tanársegédnek a pesti egyetem állattani tanszékére. Margó professzor mellett sajátította el a kor európai tudományának színvonalán álló összehasonlító anatómiát és a tartalmas, logikus, ékes magyar nyelven szóló egyetemi előadás szép formáját.

1869-ben megpályázta a megüresedett növényteni tanszék tanári státusát, de mást neveztek ki helyette. Ekkor az élettudomány (biológia) szinte minden ágában járatos fiatal tudós elköltözött Pestről, s a kolozsmonostori gazdaság tanintézetében vállalt állást. Négy évig tanított itt természetrajzot és meteorológiát. Sokirányú elfoglaltsága alig tette lehetővé, hogy a már Margó Tivadar mellett megkezdett egysejtűkutatását folytassa. De a kivételes egyéniségeket néha segítő szerencse hamarosan tudásához, rátermettségéhez méltó funkcióba juttatta: 1873-ban kinevezték a kolozsvári tudományegyetem⁵ állattani tanszékének professzorává! Mindössze 31 éves volt ekkor.

Kolozsvári intézetét szívós szervezőmunkával rövid idő alatt korszerű laboratóriummal és könyvtárral szerelte föl, ahol magas színvonalú kutató-oktató munkát lehetett végezni. Pályája rendkívüli gyorsasággal ívelt fölfelé: 33 évesen már az egyetem rektorává (!) választották. Rektori teendői mellett szinte minden idejét tanítványainak és kutatásainak szentelte. Az élőlények legparányibb egyedeinek, az alakjuk, színezetük és arányaik szépségét csak a mikroszkóp tárgylencséje alatt szemlélhető egysejtűeknek (Entz mesterszavával élve „véglények”-nek) lett hamarosan világviszonylatban is kiemelkedő szaktekintélye. A véglények (ostorosok, gyökérlábúak, spórák állatkák stb.) számos új fajtát írta le, s ma is helytálló megfigyelésekkel gyarapította életmódjukra, térbeli elhelyezkedésükre, szervezeti fölépítésükre vonatkozó ismereteinket. Főként a kolozsvári édesvizek, a tordai megzamosfalvi sós tavak „ázalékfaunáját” kutatta elmélyülten.

1875-ben, 33 éves korában tette tudományos pályájának legnagyobb fölfedezését. Sikerült bebizonyítania, hogy a számos egysejtű állatfajban megtalálható „zöld szemecskék” nem sajátos sejtszemecskék és nem azonosak a levél klorofillszemecskéivel sem, hanem voltaképpen parányi algák – tehát növények! Az egysejtű algák „bevándorolnak” az egysejtű állatba, mely „lakást” ad nekik és szén-dioxiddal látja el őket, míg ezek oxigént termelnek a „gazdának”. Ezt a jelenséget (mely mindkét félnek gyümölcsöző és előnyös) ma endoszimbiózisnak

³Közlí *Horváth Géza*: Id. Entz Géza íg. és r. tag emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Budapest, 1930. 2. old.

⁴Margó Tivadar (1816–1896) állattantudós személyesen is meglátogatta Charles Darwint Angliában.

⁵A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 1872-ben kezdte meg működését. Ez volt a történelmi Magyarország második egyeteme.

nevezzük.⁶ Entz ezen megállapítása a XIX. századi magyar biológia legnagyobb elvi jelentőségű fölfedezése volt! 1876. február 25-én tartott előadásában (Az alsóbbrendű állatoknál előforduló levélzöldtestecskék természetéről⁷) ismertette a szakmai közönséggel e nem mindennapi tudományos eredményt, a kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat ülésén.

Entz tovább folytatta kutatásait. 1883-ban a nápolyi Zoológiai Állomáson kutat. A tengeröblök egyséjű állatfajainak alak- és élettanára vonatkozóan megállapította: a szárazföldi sós mocsarak, tavak és a tenger alsóbbrendű állatvilága sokban azonos vagy rokon egymással – és az élet kialakulásának távoli összefüggéseit jelzi!

Entz Géza kolozsvári professzorsága idején jelentős újításokat vezetett be az oktatás színvonalának emelésére. Előadásait szónoki tökéletességgel tartotta. Tanítványai rajongtak érte. Gyakran szervezett hallgatóinak hosszú terepgyakorlatokat Erdély legszebb tájaira (a Tordai-hasadékhoz, a Gyalui-havasokhoz, Torockó, Székelykő és a Retyezát gyönyörű vidékére), hogy a szabad természetben ismerjék meg a növény- és állatvilágot.

Erdélyi kutatásainak eredményeit fölhasználva megírta nagy művét, mely Tanulmányok a véglények köréből címmel 1888-ban jelent meg a Természettudományi Társulat kiadásában. (Semsey Andornak ajánlotta, aki anyagilag támogatta a könyv megjelenését.) A Magyar Tudományos Akadémia Marczibányi-díját nyerte el vele. Még napjainkban is több vonatkozásban forrásértékű munka. Az 1880-as évek pályájának talán legsikeresebb időszaka volt. 1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1884-ben megjelent Darwin: Az ember származása és az ivari kiválás⁸ című könyve, melynek Török Aurél mellett egyik fordítója volt. 1888 őszén megüresedett a budapesti műegyetem állattani tanszéke, melynek élére egy év múlva Entzet nevezték ki.

Nehezen vált meg Kolozsvártól, nagy tudományos és oktató-nevelői sikereinek kedves városától, de az időközben hat (!) gyermekkel gyarapodott családjára való tekintettel rászánta magát a költözésre. A Kolozsvár című helyi lap hosszú cikkben búcsúztatta el a világhírű professzort: „Entz tanár, mint előadó oly magaslaton áll, hová csupán azok képesek eljutni, kik a tudomány iránti igaz lelkesedésen kívül bírnak ama ritka természeti adománnyal, hogy mindent úgy tudnak elmondani, amint az a legvilágosabb, legegyszerűbb... Mikor Entz a tenger fantasztikus alkotású lakóiról, az ázalékok, spongyák, virágállatok életéről beszél, előtűnik megelevenedik a tenger minden csodája s áhítattal hallgatjuk azt a fenséges panorámát, amelyet ő a szó varázserejével élénk rajzol.”⁹

Jól felszerelten, olajozottan működő tanszéket hagyott Kolozsváron. A budapesti műegyetem állattani tanszékén ellenben kevés és rossz felszerelés, kicsi, elavult könyvtár, kisszámú hallgatóság várta. Mindent kezdhetett előlről.

1901-ben megvált a műegyetemtől, s a tudományegyetem állattani intézetének vezetését vette át. Az itt töltött évek alatt teljesedett ki tanári, tudományos, közéleti munkássága. Valóságos zoológiai iskolát teremtett, mely – közvetve – még napjaink magyar állattantudományában is érezteti pozitív hatását. Kiváló tanítványok sokasága került ki az Entz-iskolából: Dudich Endre, Abonyi Sándor, Zimmermann Ágoston, Gorka Sándor – és fia (tanszékének örököse), ifjabb Entz Géza.

Id. Entz Géza eredményes és áldozatkész közéleti munkásságának java részét a Természettudományi Társulatban fejtette ki, melynek hosszú évekig alelnöke, s állattani szakosztályának elnöke volt. Rendkívül gazdag tudományos és ismeretterjesztő szakirodalmi tevékenysége. Az állattant népszerűsítő előadásai nagy közönség előtt zajlottak le. Úttörő érdemeket szerzett a darwini tanok tudományos elterjesztésében hazánkban. 1868-ban részletes cikket közölt a Természet hasábjain¹⁰ az angol tudós elméletéről. Később ugyan az ún. neolamarckistákhoz csatlakozott, mert nem tartotta kielégítőnek a darwini magyarázatot a fajkeletkezés terén, ám ez mit sem von le érdemeiből.

⁶Entz „konzorcialis” (vagyis szövetségi) viszonyként jellemezte a növény-állat együttélés eme érdekes formáját. A szimbiózis szakkifejezést de Bary alkotta meg később, s ma így hívják.

⁷Értesítő a Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat második természettudományi üléséről 1.

⁸A Természettudományi Társulat kiadása.

⁹A szemelvényt közli *Dudich Endre*: Id. Entz Géza emlékezete születésének százéves évfordulója alkalmából. *Állattani Közlemények* 1942. 3–4. 121. old.

¹⁰Darwinizmus címmel a *Természet* 1868. 1. számában.

1914-ben – 47 évi munka után – vonult nyugalomba. Ez alkalommal Ferenc József királytól „mezőkomáromi” előnévvel magyar nemesi címet kapott. Élete utolsó esztendeit megkeserítette az I. világháború szörnyű vérzivatarra, emberi és szellemi értékeink pusztítása. A mélyeséges humanizmusú nagy tudós fölemelte szavát a háború ellen. Leleplezte az úgynevezett szociáldarwinisták hazug elméletét, akik Darwin – félremagyarázott – tanaival próbálták bizonyítani az öldöklés „jogosságát”. Hogy ily alapon nem lehet a háború jogos vagy jogtalan voltának kérdését eldönteni, azt az akkori magyar természettudósok közül legkövetkezetesebben, legelszántabban id. Entz Géza hangoztatta.¹¹

1919. december 4-én hunyt el Budapesten. A Kerepesi temetőben helyezték végső nyugalomra. Id. Entz Géza nevét tovább öregbítette két akadémikus fia: ifjabb Géza zoológiaprofesszor, és Béla, a pécsi orvostudományi egyetem ünnepelelt tanára. Tisztelői és tanítványai 21 állatfajt és egy állatnemzetséget neveztek el nagy tudósról. Mezőkomáromi szülőházát 1979-ben márványtáblával jelölték meg.

Ifj. Kálmán Gyula

Emlékezés Rajeczky Benjaminra

1991. december 14-én este a Kossuth rádióban a következő műsort hallgattam végig: A gregorián és a népzene szolgálatában. Pásztói emlékezés Rajeczky Benjaminra, születésének 90. évfordulóján. Sok mindent elmondtak róla, a tudósról, a tanárról, az emberről tisztelettel és szeretettel. És közben nekem eszembe jutott 1950. év egy késő nyári reggele, amikor bekopogtatott hozzám a Néprajzi Múzeumba és közölte, hogy Pásztón (később tudtuk csak meg, hogy máshol is) a rendeket, így a ciszterciákat is feloszlatták, sőt, jelentős részüket internálták. Éjszaka törtek a pásztói rendházra, s a nagy zűrzavarban valahogyan sikerült megmenekülnie és egy hajnali vonattal Pestre utazott. Jól ismertem, hiszen előkészítettem, mint titkár egy előadását a Magyar Néprajzi Társaságban 1948. március 31-én: A Néprajzi Múzeum népzenei gyűjteményének a szabadságharcra vonatkozó dallamai címmel. Mikor benyitott, azonnal láttam, hogy valami nagyon megrázó dolog történt és Ő rögtön feltepte a kérdést: Tudsz-e nekem egy íróasztalt adni? Válaszom: Most azonnal, vagy elég holnap reggel? Ő az utóbbit választotta, és a népzenei gyűjteményben (Könyves Kálmán krt. 40.) helyeztem el, abban a szobában, melyben valamikor Györffy István dolgozott. Ott munkálkodott egy évtizedig, olyan nagyszerű szakemberek társaságában, mint Lajtha László, Vargyas Lajos, Schram Ferenc és mások. Mivel édesapja lakatos volt Egerben, Ő lett a múzeum egyetlen ipari munkás származású tudományos kutatója.

Meg kell mondanom, hogy szerzetesi volta miatt sem a múzeumon belülről, sem kívülről nem bántotta senki. Egyszer mégis nagyon felindultan nyitott be hozzám: Képzeld, el akarják venni a nevemet. Ez akkor történt, amikor először állították ki a személyi igazolványokat, és amelyik intézményben ötvennél többen dolgoztak, oda a Belügyminisztérium küldött ki olyanokat, akik a munkát helyben elvégezték. Mihozzánk egy hölgy állított be, aki már elég otthonosan mozgott az írás-olvasás tudományában, de az előírásokhoz foggal-körömmel ragaszkodott. Mindenkinek be kellett mutatni a keresztlevelét, és csak az a név kerülhetett az igazolványába. A Benjaminnak a keresztlevelében nyoma sem volt, hiszen azt a ciszterci rendbe lépésekor, mint szerzetes kapta, és azt semmiképpen sem akarta a kitöltő elfogadni. Nézd – válaszoltam –, én megpróbálhatok valamit, de csak akkor, ha nem veszed rossz néven, akármit mondok is. Biztosított, hogy a végeredmény a fontos: megmaradjon a szerzetesi neve. Behívtam a hölgyet és megkérdeztem, ki a főnöke a minisztériumban, mert jelezni akarom, hogy munkáját rosszul, sőt, károsan végzi. Nem mondta meg, hanem az írárt érdeklődött, hogy mi hibát követett el. El akar tüntetni egy papot – mondtam én –, akit egy új néven sohase fognak megtalálni, hiszen Benjamin néven ismerik az országhatáron kívül és belül. Hát ő ezt nem tudhatta – válaszolta láthatóan megijedve –, ne tessék szólni senkinek, mert beírom a Benjamint. Hát így maradt meg a szerzetesi neve a mindennapi életben és a tudományos világban, miközben a szerzetesek kénytelenek voltak azt letenni. (Egy másik ciszter, Pataki Vidor, egykori kedves tanárom, az egri vár első feltárója, élete végéig a Pataki János nevet használta.)

¹¹Rapaics Rajmund kiemelése A magyar biológia története (Akadémiai, 1953) című könyvének 252. oldalán.